

Brudkrona och brudkronesed

En studie med särskild hänsyn till Uppsala ärkestift

Av HELENA MICHON-BORDES

Med brudkrona avses här sådana av metall, som finns och funnits i svenska kyrkor. Brudkronor av pappersblommor, myrten osv. behandlas ej. Största uppmärksamheten ägnas brudkronan såsom den utformats och använts bland allmogen, då det stora flertalet bevarade, gamla brudkronor finns i landskyrkorna¹ och litterära och konstnärliga belägg huvudsakligen rör brudkrone-traditionen på landsbygden.

Brudkrone-traditionen

Den rikliga förekomsten av »gamla» brudkronor i ärkestiftet² år 1961, karta, bild 11, samt redovisning av på olika sätt försvunna kronor, bild 12, tyckes tyda på en under nyare tid väl utbredd brudkronesed.

Särskilt 1700-talskronor finns i stort antal i ärkestiftets kyrkor. Men hur var det tidigare, och när uppstod den svenska brudkrone-traditionen? Kartan, bild 11, redovisar 1961 en sparsam förekomst av brudkronor från äldre tid än 1700-talet. Inte heller finns det många belägg i litteraturen för traditionen under äldre tid. Trots detta kan man föra bruket ännu längre bakåt, till 1600-talets början. Detta kan ske på rent stilistiska grunder. Nästan alla bevarade 1700-talskronor men också 1600-tals- och ibland även 1800-talskronor är förvånansvärt lika, se nedan. Deras form är typisk för senrenässansens stilideal, bild 2.³

De brudkronor, som, säkerligen genom kyrkans försorg, tillkom vid 1600-talets början, kom att ingå som ett rituellt föremål vid

den kyrkliga ceremonien — vigseln. Liksom »ceremoniredskap» i allmänhet visar benägenhet att stelna i en given form, kom även denna senrenässanstyp att under hela 1700-talet, ja, t. o. m. in på 1800-talet, förbli den för en brudkrona vedertagna formen. Dessutom har nog den gamla allmogekonservatismen varit en bidragande orsak till denna stilretardering.⁴

Förekomsten av brudkronor för tiden omkring 1600 kan således på stilkaraktäristiska grunder anses belagd, men även litterära belägg för dessas användning under denna tid kan anföras. I ett synodalbeslut, utfärdat i Strängnäs 1584, säges det, att »krona skall göras av det silver, som fåfängt ligger», varefter den skall uthyras åt brudar.⁵

Möjligt är att brudkronan mot slutet av 1500-talet upptas som ett led i propagandan för den nya lutherska kyrkan.⁶ Brudkronan hade dock inte så långt tidigare, under reformationen, bekämpats såsom papistisk,⁷ något som Gustav Vasa motiverar sina många konfiskationer med.⁸ Men den lutherska kyrkan ville, när den väl befast sin ställning, öka sina maktbefogenheter, varför den sökte ge den kyrkliga vigseln större betydelse. Lysningen hade sedan länge varit kyrkans sak, det ger landskapslagarna besked om,⁹ men kyrklig vigsel blev mera allmän först i och med 1686 års kyrkolag.¹⁰

För allmogen var äktenskapet giltigt i och med trolovningen och de gåvor, som därvid utväxlades. De som nu lydte kyrkans bud och inte började det äktenskapliga samlivet efter trolovningen enligt gammal rättssedvänja utan lät den kyrkliga vigseln bli bestämmande belönades med att få bära kyrkans krona.¹¹ Brudkronan hade därtill ekonomisk betydelse för kyrkan och tillhörde jämte bårklädet de föremål, som framför andra inbringade kontanter. Hyran för brudkronan växlade och var t. ex. i Vreta kloster 1725 en daler åtta kopparmynt.¹² Även i de fall, då brudkronan inte användes vid vigseln, sökte man utkräva avgift. Mest inbringande blev brudkronan emellertid, då den användes orätt, dvs. då bruden ej var jungfru, ty detta belades med höga böter.

Eftersom vi vet, att brudkroneseden bekämpades under reformationen, kan man dra den slutsatsen, att den under 1500-talets bör-

Bild 1. Brudklädsel i Tierps socken. Akvarell av BRÖR HILLGREN, 1881-1955.

jan bör ha existerat som en påtaglig realitet. Ytterligare bevismaterial härför ger de konfiskationshandlingar, som bevarats från Gustav Vasas plundringar av de svenska kyrkorna. Kyrksilvret insamlades i etapper under 1520-, 30- och 40-talen.¹³

Konfiskationsförteckningarna är inte alltid så utförliga; det beslagtagna silvret anges ibland i *en* viktsomma, detta speciellt beträffande små silverföremål, beslag osv. I de fall silvret specificeras upptas mycket ofta brudkronor, kronor eller belätekronor.¹⁴ In-

drivningen av kyrksilvret väckte opposition — antagligen oftast utan resultat. Vi vet dock att allmogens protester mot beslagtagningen av brudkronor var så starka, att kungen ibland såg sig tvingad att ge efter för böndernas krav att få behålla brudkronan. Ibland står det t. ex. att »kronan unnades dem igen» eller att de med annat silver fick inlösa kronan »som brudar pläga hava». ¹⁵ Gustav Vasa tvingades stundom att lämna någon eller några brudkronor inom varje härad eller motsvarande område men såg till att han inte förlorade ekonomiskt genom att kräva att s. k. brudskatt erlades till honom varje gång brudkronan användes. Det var i regel de dyrbaraste kronorna som konfiskerades: fick en församling behålla sin brudkrona var det en mindre värdefull sådan. ¹⁶

Genom de starka protester som höjdes mot konfiskationen av brudkronor och dessutom genom den omständlighet, med vilken frågan behandlades, får vi ännu ett bevis för att brudkroneseden redan under 1500-talets andra fjärdedel var en utbredd tradition. Bruket kan därför med säkerhet föras tillbaka till senmedeltiden.

Brudkronetraditionen levde intensivt vidare under nyare tiden och har t. o. m. fortsatt in i modern tid trots att den flera gånger allvarligt hotats. Första gången alltså genom reformationen och Gustav Vasas konfiskationer med den åtföljande antagligen mycket starka decimeringen av brudkronebeståndet, karta, bild 12. Vid 1700-talets slut hotades traditionen ännu en gång, om än mindre allvarligt. På flera ställen, t. ex. V. Vingåker ¹⁷ och Danderyd, ¹⁸ hade de med kyrkbröllopen sammanhängande bröllopsriterna — som för övrigt omtalas redan i landskapslagarna ¹⁹ och hos Olaus Magnus ²⁰ — med sina traditionella slagsmål och det tydligen vanliga skjutandet med gevär, detta föregånget av brännvinsdrickande, tagit sådana proportioner, att prästerskapet fann det lugnast att helt avråda eller t. o. m. förbjuda kyrkbröllop. ²¹ Härigenom blev det ställvis ett tillfälligt avbrott i brudkroneseden, men den fick snart nytt liv att döma av de rätt vanliga nyanskaffningarna av brudkronor under 1800-talets första hälft, åtminstone i ärkestiftet, karta, bild 11.

Traditionen skall enligt KÄLLSTRÖM ²² vid 1800-talets slut ha hotats för en tredje gång genom den allmänna förflackning, som un-

Bild 2. Brudkrona av förgyllt silver av klassisk typ med senrenässansdrag, äldre än 1752. Tegelsmora kyrka. Nedre diam. 9,7 cm, höjd 10,6 cm.

der denna epok tog sig uttryck i bl. a. en beklaglig brist på intresse för kulturbevarande traditioner. En betydande decimering av brudkroneståndet har konstaterats.

Bruket att bära krona vid bröllop har överlevt dessa tre attacker mot sin existens. Detta synes visa, att brudkronetraditionen, redan då den första gången dokumenterades under 1500-talets första decennier, var en färdig institution med rötter in i medeltiden.

Att föra traditionen ännu längre bort än till 1400-talet är svårare. I landskapslagarna, som nedtecknades från 1200-talets förra hälft under ett sekel framåt, nämnes i kyrko- och giftermålsbalkarna ingenting, som antyder, att en metallkrona med den senare brudkronans symbolvärde har haft någon allmänt utbredd användning vid äktenskaps ingående. Lysning, fästegåvor, bröllopsritter osv. beskrives däremot noggrant.

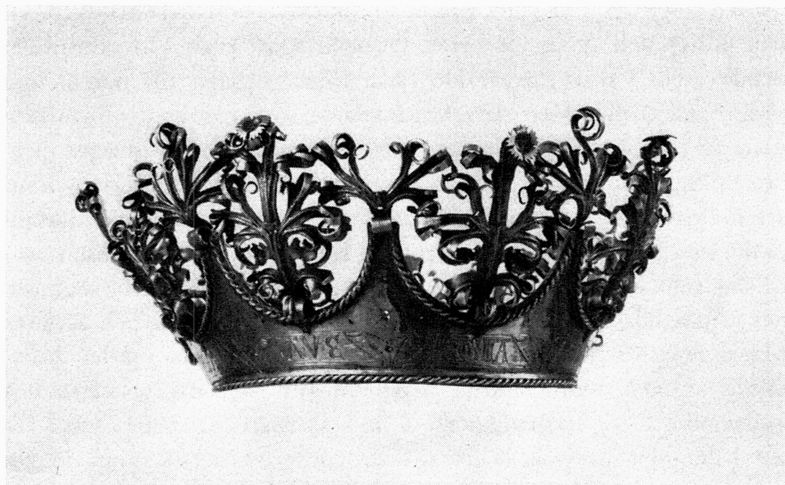
Från 1300-talets mitt finns dock en, om också mycket oviss, antydning om en brudkronetradition.²³ Den heliga Birgittas uppenbarelser skrevs vid denna tid, och i första boken, sjunde kapitlet,

säger Maria: »... En krona må vara på ditt huvud, dvs. du må vara kysk i din åstundan ... Och prydd på det sättet skall du invänta din brudgum.»²⁴ Nu står det visserligen »corona» i den latinska översättningen, vilket i T. LUNDÉNS utgåva av Birgittas uppenbarelsen tolkas som krona. Ordet kan dock både språkligt och sakmässigt tolkas som krans. Vilken översättningen som än är den riktiga återstår dock det intressanta faktum, att på 1300-talets mitt en brud kan bära krona eller krans och att denna huvudprydnad symboliserar kyskheten. Flera forskare utgår ifrån att kransen på ett tidigt stadium varit jungfrulighetens tecken²⁵ och att denna såsom ett »la» föregått kronan i brudräkten.²⁶ Möjlighet synes därför föreligga att med corona avses krans i Birgittas uppenbarelsen. Några belägg för brudkronans existens under denna tid finnes inte, vilket kanske ytterligare skulle kunna tala för översättningen krans eller hellre brudkrans. Brudkrans får i dylika sammanhang tänkas som ett la eller en tygklädd valk prydd med metallbeslag.²⁷

Symbolik och ursprung. Krona och krans

Brudkronan som symbol för renheten och jungfruligheten och det stränga kyskhetkravet för dess användning fastslås gång på gång i beslut från både kyrkliga och världsliga myndigheter från 1500-talets slut till 1700-talets början.²⁸ Kravet kvarstår under 1800-talet²⁹ och har bevisligen på flera ställen varit en realitet fortfarande i början av vårt sekel.³⁰

Orättmätig användning av brudkronan medförde vanligen stränga straff, av mycket skiftande karaktär i olika stift. T. o. m. socknarna kunde sinsemellan ha olikartad bestraffning av »kronobrott».³¹ Straffets utformning var ständigt föremål för diskussion vid såväl prästmöten som sockenstämmor och en hel lagstiftning växte under 1600-talet upp kring frågan om brudars huvudprydnad. Det var i synnerhet »hävdade» brudars huvudklädsel som diskuterades. Man sökte i huvudklädseln på en rad olika sätt att markera »brottets» svårighetsgrad med brudkransar, uppsatt hår, svart plätt i nacken, huvudduk osv., se nedan. Det är framför allt

Bild 3. Krona av förgyllt silver från Brahekyrkan, Visingsö. Från omkring 1500, antagligen tillverkad för en helgonbild i Vadstena klester. Från 1600-talet använd som brudkrona. Nedre diameter 15 cm, höjd 10 cm. Statens Hist. Mus. Foto A(antikvariskt) T(opografiska) A(rkivet).

huvudduken och kransen som blir den okyska brudens huvudbonad. Detta gäller i första hand 1600-talet, under vilket sekel denna fråga är särskilt väl dokumenterad.³²

Att så stor skillnad göres på icke-täckt resp. täckt hår för kyska resp. okyska brudar är inte ägnat att förvåna — skillnaden i huvudbonad för gift och ogift kvinna går genom svenskt dräktskick sedan urminnes tider.³³ Däremot är det inte så självklart att krona och krans sätts i motsats till varandra. Deras symbolvärde skiftar från stift till stift och från period till period. Kransen hänger förvisso intimt samman med brudkransen och brudkronan och skall här endast behandlas i sitt direkta samband med brudkronan.

SIGFRID SVENSSON menar att användningen av band eller krans kring huvudet hänger samman med det fritt hängande håret. På samma sätt som kransen är den ursprungliga huvudprydnaden är den också den ursprungliga brudutsmyckningen. Det är vid kransen man först fäster jungfru- eller renhetsymbolen.³⁴ Hur

denna symbol sedan via kransen kunnat överföras till brudkronan kan enligt den tyske forskaren OTTO BRAMM förklaras sålunda³⁵: brudkronan i dess nuvarande form föres tillbaka till den heliga jungfruns krona. Men den Mariakrona, som går igen i brudkronan, är inte den första krona, med vilken himladrottningen prydes, utan en senare typ av Mariakrona, som har uppstått genom att jungfrulighetssymbolen huvudbandet eller kransen har inkomponerats i den gamla smyckekronan. Det är först med kransen som tillsats som Mariakronan får symbolisera renheten. Detta sker under senmedeltiden. Ända fram till denna tid hyllades och kröntes Maria framför allt som himmelens drottning. Men under inflytande av den senmedeltida mystiken blir det öververkliga hos gudsmo- dern — jungfrufödseln — allt starkare betonat. Detta får sitt påtagliga uttryck i att till drottningtecknet kronan lägges jungfrutecknet kransen. Den symbolmässigt nu färdiga jungfru- eller brudkronan överflyttas sedan både idémässigt och praktiskt till brudens huvud, vilket kan förklaras på följande sätt: bruden skulle på sin högtidsdag vara smyckad som en drottning och ren som en jungfru. Därför sökte hon efterlikna madonnan — drottning och jungfru — genom att pryda sig med hennes attribut, något som inte kan ha skett förrän under senmedeltiden. Kronan överflyttas ibland rent handgripligt från helgonbildens huvud till brudens; Källström menar till och med att detta varit regel, där passande madonne- och andra helgonkronor funnits.³⁶ Att helgonstatyerna verkligen pryts med lösa kronor bevisar dels Gustav Vasas konfiskationsförteckningar, där »belätekronor» omtalas, dels de många medeltida helgonfigurer i trä, som runt huvudet har en falsliknande inskränning, på vilken en lös krona skulle vila. Dessutom finns det ibland märken efter spikar, med vilka helgonkronan varit fäst.

Ett dylikt, profant handskande med helgonsymboler förefaller nog helt omöjligt för en nutida inställning till sådana ting. Men sett mot bakgrunden av medeltidsmänniskans personliga och innerliga förhållande till de himmelska gestalterna synes mig denna tankegång ganska naturlig. Ett så gott som säkert bevis för att helgonkronor använts som brudkronor utgör brudkronan från

Bild 4. Prinsessan i S:t Göransgruppen av BERNT NOTKE 1489, Stockholms Storkyrka. Mellan kronan och huvudet ses en tyglädd, stenbesatt valk. Foto ATA.

Brahekyrkan på Visingsö, bild 3.³⁷ Att denna varit helgad åt Maria och avsedd för en Maria-bild framgår av följande inskription: »Var hälsad himlarnas drottning, änglarnas konungs allfamnande moder, jungfrurnas blomma.» Kronan evakuerades från Vadstena

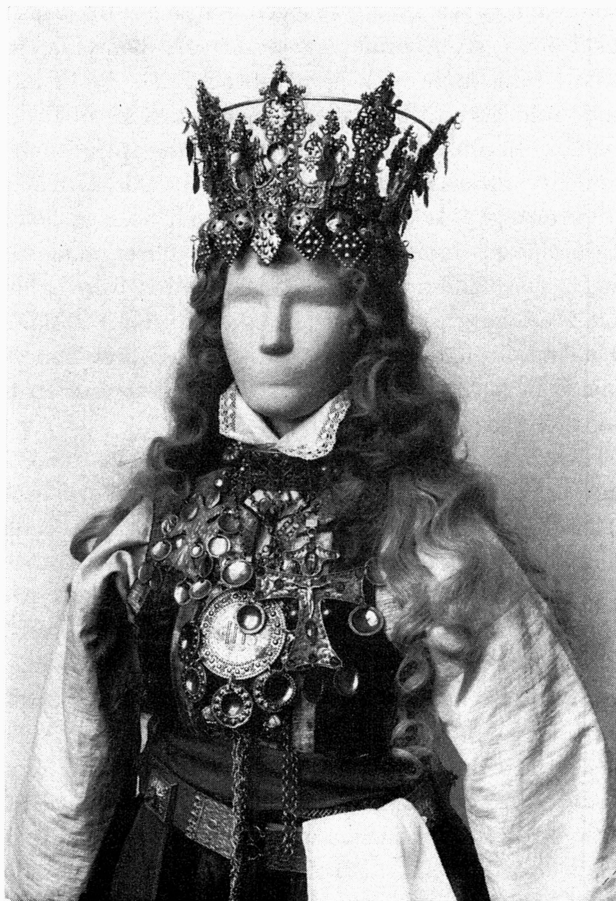
till Visingsö under bildstormen på 1520-talet och kom sedan att förbli i Brahekyrkans³⁸ ägo under århundraden framåt, där den från 1600-talet användes som brudkrona.³⁹

I Norge finns det ett antal kronor från tiden före reformationen, försedda med dylika inskriptioner. Dessa kronor har liksom Visingsökronan använts som brudkronor.⁴⁰

Ytterligare belägg för profan användning av helgonkronor ger det bevarade materialet kring de två guldkronor, som Erik av Pommern deponerade i Vadstena kloster efter sin gemåls död under 1400-talets första hälft. Guldkronorna skulle pryda två Mariabilder i den döda drottningens gravkammare men kunde också få användas vid kröning av ny konung i riket. Kronan kom att användas på detta sätt vid kröningen av drottning Dorotea i Köpenhamn 1445, efter hennes förmälning med kung Kristofer av Bayern.⁴¹

För att återgå till Bramms resonemang menar han, att brudkronan uppstår när Mariakronan från ett signum majestatis genom tillägget av kransen blir en jungfrulighetens symbol. Detta skall av anförda skäl ha skett vid 1400-talets början. Kombinationen smyckekrona och jungfrukrans har först varit rent additiv, kransen har helt enkelt bildat ett mjukt mellanskikt mellan kronan och huvudet. Detta framgår bl. a. av två skulpturer från 1400-talets andra hälft,⁴² prinsessan i S:t Göransgruppen i Stockholms Storkyrka med tillkomstår 1489, bild 4, samt en stenmadonna gjord i Lübeck 1460.⁴³

Bramms teori om brudkronans ursprung kan kanske tyckas djärv men synes mig få sannolikhet vid studiet av brudkronans fortsatta användning. I Sverige har det nämligen varit vanligt, att brudkrona och brudkrans använts samtidigt på brudens huvud och flera belägg kan hämtas från 1700-talet.⁴⁴ Osby (Skåne) kyrkas brudkrona från 1700-talets början och med tillhörande brudkrans från seklets andra hälft är ett belysande exempel, bild 5. Den valkliknande kransen är fastsydd direkt under kronringen. En brudkrans av helt annan typ ingår likaså i den stora uppsättning av brudsmucken, som 1749 skänktes till Stjärnorps kyrka i Östergötland. Kransen, som är av senare datum än kronan, bild 6,⁴⁵ är

Bild 5. Brudsmücken från Osby kyrka, Skåne. Brudkrona med ledad kronring från 1700-talets början; under kronan fästad brudkrans från 1700-talets andra hälft. Foto N(ordiska M(useet).

liksom hela ensemblen av bergkristaller och silver. Hål i kronans nedre ring och längs kransens överkant visar, att de kunnat sammanfogas med en tråd el. dyl.

Den samtidiga användningen av krona och krans för kyska brudar tycks ha varit karaktäristisk för 1700-talet. Det är detta sekel

som lämnar de flesta beläggen härpå (Osby, Stjärnorps, V. Vingåker osv.). Även under 1800-talet har kombinationen krona och krans förekommit för jungfrubrudar. De flesta uppgifterna kommer från ärkestiftet och gäller en krans av blad och blommor, se nedan. Bramm antar att brudkronan uppstått genom den rent additiva tillsatsen av kransen på 1400-talet. Huvudprydnad i form av krona plus krans är mig veterligen dock ej dokumenterad som brudklädsel under tiden närmast härefter men väl som jungfrulig huvudklädsel. Exempel härpå är den ovan nämnda prinsessan i S:t Göransgruppen och en Mariabild i Ytterlännäs,⁴⁶ gjord av Haaken Gulleeson omkring 1515. Ytterlännäs-madonnan har under sin stora guldkrona något som kan tolkas som en krans eller valk av tyg, omvirad med ett band.

Brudkransar har dock funnits och använts under denna tid, det ger konfiskationsmaterialet talrika exempel på. Kransar och brudkransar nämnes gång på gång och kallas ofta »brudkrans med lad» eller »silverbesättning på näver med knytband».⁴⁷ Dessa brudkransar innehöll en relativt liten mängd silver, varför de antagligen ingått i den klumpsumma ospecificerat silver, som ofta uppstas i konfiskationsförteckningarna. Vi har förmodligen att räkna med en stor förekomst av brudkransar eller kransar under senmedeltiden — hur de använts är däremot ovisst.

Vid talrika synoder och prästmöten under 1600-talet diskuteras kyska och okyska brudars huvudklädsel och skrud i övrigt.⁴⁸ Där de kyska brudarnas hårprydnad anges, skall den vara krona eller en till tre kransar, aldrig krona och krans samtidigt. Okyska brudar skall i de flesta fall bära krans, dock inte i de stift, där kransen är ensam renhetsymbol eller alternativ till kronan (för kysk brud). Det visar sig emellertid att i 1600-talets strävan att i hårklädseln skilja mellan ren och oren brud, var kronan och kransen inte tillräckliga symboler. Det utslagna resp. uppsatta håret samt huvudduken tas i regel till hjälp för att utmärka brudens karaktär av »ren eller oren kvinna». Jungfrubruden skall vanligen förutom med kronan eller kransen ytterligare betona sin jungfrudom genom att bära utslaget hår, s. k. brudhår. I de fall, där den okyska bruden skall bära krans, måste hon i regel samtidigt ha

Bild 6. Brudkrona av silver och bergkristaller i folierad fattning, skänkt till Stjärnorps kyrka, Östergötland, vid grevinnan E. L. S. Dohnas och greve W. O. Douglas' giftermål 1749. Nedre diam. 8,5 cm, höjd 5 cm.

huvudkläde, täckt hår, dok eller någon annan huvudbonad, ibland i en tydlig relikartad form, s. k. »svart plätt i nacken». Håret skall här alltid vara uppsatt.

Kransen har följaktligen inte helt förlorat sin karaktär av renhetssymbol, ty endast tillsammans med huvudduken, den sedan urminnes tider vedertagna huvudklädseln för gift eller oren kvinna, får den pryda den okyska bruden. På samma sätt, om än inte lika ofta, framhävs brudkronans jungfrusymbol genom att den rena bruden bär håret utslaget under kronan. Detta synes visa, att även om brudkroneseden i första hand är en kyrkans skapelse, den inte kunnat leva utan ett intimt samspel med urgammal folklig sed.

Detta, att den gamla renhetssymbolen, kransen, degraderades såsom skett, kan förklaras på följande sätt: i Skåne vigdes fortfa-

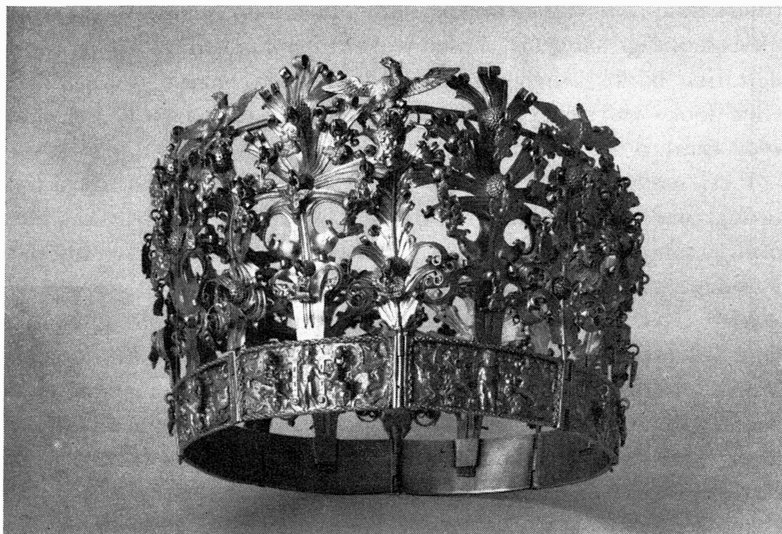
rande vid 1800-talets början kyska brudar i krona och andra i krans. Men tidigare, när kransen där bars av den kyska bruden, fick den okyska bära klut. Då brudkroneseden infördes, trängdes brudkransen bort från sin förstarangsplats och blev den kränkta brudens särmärke.⁴⁹ Kransen kan emellertid inte ha degraderats till orenhetssymbol under samma tid och i samma område där den dubblerade kronan. Under 1600-talet, då kransen ofta bars av orena brudar, nämns ingenting om att krona och krans förekommit tillsammans och således dubblerat varandra.

Enligt A.-M. NYLÉNS⁵⁰ uppfattning bör degraderingen av kransen förstås sålunda: till omkring år 1700 bars brudkronan på utslaget hår. Medan skillnaden i håruppsättning mellan gifta och ogifna kvinnor försvinner, övertar kransen de föreställningar, som varit förknippade med det utslagna håret. Denna teori ter sig trovärd med tanke på att kransen tydligen aldrig får dubblera brudkronan på den kyska brudens antagligen obligatoriskt utslagna hår under 1600-talet och tidigare.

Den samtidiga användningen av brudkrona och brudkrans *kan* således vara orsakad av det långa, utslagna hårets försvinnande och synes mig visa, att kransen, trots den mycket vanliga användningen bland icke-jungfrubrudar, sedan brudkronans uppkomsttid bevarat sin ursprungliga karaktär som renhetssymbol. Kombinationen av krona och krans för jungfrubrudar under 1700-talet kan kanske, trots den långa tidsintervallen, ses som en reliktföreteelse från senmedeltiden.

*Kyrka och brudkronesed under 1600-talet*⁵¹

Kyrkoordningen år 1571 införde återigen de bötesbestämmelser för »otidigt sängelag», som upphävdes genom Västerås ordinantia 1527. Förbud utfärdades emot att »saaklöst sänggå med sijn festequinno, förrän de haffua warit till Kyrkio, och anammat ther allmans witnesbyrd och Kyrkiones welsignelse». Denna lag föranledde prästerskapet att genom en rad stadgor och beslut söka reglera de folkliga brölloppsederna. I vilken grad de lyckats påverka

Bild 7. Brudkrona av förgyllt silver och med ledad kronring, från 1597, Skeparslövs kyrka, Skåne. Nedre diam. 19,5 cm, höjd 15,5 cm. Foto NM.

folkseden är ovisst; säkert är att de med böter och annan bestraffning kunnat påverka dess utformning.

Föreskrifter om brudskruden börjar bli vanliga vid 1500-talets slut för att kulminera under 1600-talets mitt. Då stiftet och även socknarna tydligen var mycket självständiga i dylika frågor, har föreskrifter om brudars skrud och framför allt hårprydnaden kommit att skifta betydligt i olika stift. Som redan framhållits markeras skillnaden mellan ren och oren brud genom brudens huvudklädsel.

Man är nog med att skapa en väl graderad straffskala för olika svåra kronobrott. Intressant är att se hur växlande bestämmelserna kan vara i olika landsändar, vilket bör bero på folksedens skiftande utformning i bygderna. Det fattiga Norrland t. ex. hade en relativt blygsam bötessumma för kronobrott och dess rättsregler ger uttryck åt äldre praxis än i övriga stift. Endast »mödomen»

tillerkändes här »alla kransprydingena», dvs. två till tre kransar, medan otidigt sängelag under trolovningen resulterade i att bruden fick bära »ärliga änkors huffvudbonatt nämliga capröniko eller dook» vid vigseln samt böta $1\frac{1}{2}$ daler. »Löse konor» fick bära »een quinno mössa».

I ett mera »modernt» stift som Växjö beslöts 1619 att ärliga brudar skall bära krona, änkor eller sådana, som förbrutit sig med otidigt sängelag, dok med två kransar samt lösaktiga kvinnor huvudkläde och endast *en* krans.

Med Örebroartiklarna 1617 kom enhetliga regler för brudskruden: under trolovningen av fästmannen lägrad brud fick ej bära krona utan allenast en krans »med teckt hufwudh och hölt håår, och något Sölfuer om bröstet». Kvinna, som beslås med »lönskeläger» och sen trolovar sig med en annan man, får bära enklare skrud, dvs. huvudkläde med »liten flitter krantz» och mindre silver. Detsamma gällde för under änketiden oärliga änkor. »Liten flitter krantz» förekommer ofta på andra eller tredje plats uppifrån räknat i värderingen av brudars huvudprydnad. Den torde ha haft en för hela landet enhetlig form.

Örebroartiklarna torde huvudsakligen ha konfirmerat gällande sedvana. Det är dock endast biskop Rudbeckius i Västerås stift som ordagrant inför örebroreglerna i sitt stifts statuter. I de flesta andra stift har de undergått större eller mindre omarbetningar, varvid variationerna utan tveklöst återspeglar lokal tradition.

För att ytterligare straffa hävdade brudar och avskräcka fästfolk från »lägersmål» kunde man även på annat sätt än genom själva brudskrudens utmärka brudparets synd. Stockholmskapitlet t. ex. beslutar 1639, att, där lägersmål förekommit, brudparet inte får knäfalla på en pall under vigseln. Dessutom straffas det med 14 dagars uteslutning från kyrkan och 30 dalers böter till denna. Två år senare bestämmer kapitlet i Västerås, att fästmö, som fått barn, skall viga i kyrkan om morgonen som en hustru med hustrukläde samt böta två daler. Redan vid vigseln straffades följaktligen den kränkta bruden genom att tvingas bära en »sämre» huvudprydnad och böta. Om emellertid brudens tillstånd upptäcktes först senare och bruden genom att orätt bära kronan gjorde sig skyldig

Bild 8. Krona av silver med ledad kronring, från 1300-talet. Ingår i Badeboda-fyndet, Gotland. Statens Hist. Mus. Foto ATA.

till kronobrott, tycks bestraffningen ha blivit ännu hårdare och inbringade genom höga böter ej föraktliga summor till kyrkan eller ibland till prästen själv.

I Ordning om sabbatsbrott 1620 bestraffas kronobrott med tre dalers böter samt med att stå två dagar, varmed antagligen avses gudstjänstdagar, i vapenhuset. »Ljög» man till sig brudkronan i Växjö stift fick man enligt Växjöstadgan av 1619 böta fyra daler »till kyrkan och allmanneligh bruk» samt offentligt skändas. Två till fyra dalers böter och offentlig skam var de vanligaste straffen för kronobrott. Bötessumman kunde godtyckligt höjas av prästen, som t. ex. skedde i Västerfärnebo under 1600-talets andra hälft från tre till trettio daler.⁵² I vissa fall kunde fattiga slippa undan böter genom att stå längre, t. ex. 10 söndagar i rad, i vapenhuset eller utanför kyrkan. Mycket vanligt vid kronobrott var att även prästen, brudsätan⁵³ och t. o. m. klockaren fick böta t. ex. en daler, då prästen vid uthyrningen av kronan var medveten om brudens tillstånd.

Brudkronans form

De äldsta bevarade brudkronorna i Sverige är Visingsökronan från omkring 1500, ursprungligen tillverkad för en Mariabild, samt Skepparslövskronan,⁵⁴ bild 7, gjord som brudkrona i den skånska staden Vä år 1597. Bägge dessa kronor har den stora, medeltida diametern för att liksom ett band kunna sitta runt huvudet — ej på det — som senare tiders brudkronor. Visingsökronans diameter är 15 cm och Skepparslövskronans 19,5 cm. Den senare är så stor, att, om inte en tjock valk var fastsydd vid kronringens insida, skulle kronan falla ner på axlarna. Även yngre brudkronor kan ha dylika inuti kronan sittande tygvalkar, t. ex. Arbrå kyrkas två brudkronor från år 1809. Arbrå-kronornas diameter är 12,7 cm, vilket inte, såsom för Skepparslövskronan, kräver en valk för att kronan ej skall vara för stor. Gemensamt för de bägge kronorna är de sönderflikade, upprullade kronspetsarna, stilistiskt sett typiskt för den medeltida dekorativa konsten. Spetsarna är ej gjutna utan verkar vara klippta ur silverplåt. Båda kronorna är av förgyllt silver.

De nu nämnda kronorna har formalt ingen anknytning framåt i tiden men kan däremot ge en uppfattning om tidigare brudkronor. Att båda håller för senmedeltiden vanliga vikter, Visingsökronan 668 g och Skepparslövskronan 1 170 g, visar sig vid jämförelse med de i konfiskationshandlingarna talrika viktangivelserna på kronor. Av vid pass 125 viktangivna kronor i hela Sverige väger en fjärdedel ca 1 200 g och av dessa väger anmärkningsvärt nog sju östgötska kronor exakt 1 260 g. Många väger upp till 2 000 g eller i enstaka fall närmare 3 000 g. Ett 50-tal väger mindre än 1 000 g. Visingsökronan bör enligt Källström⁵⁵ ha tillhört den mellanstora kronotypen för senmedeltiden. Skepparslövskronan med sin stora höjd 15,5 cm och vikt 1 170 g bör, vad storleken — dock ej formen — beträffar, kunna representera de största medeltida brudkronorna. De tyngsta kronorna kan typologiskt ha närmast sig de kronor, som vanligen förekommer på senmedeltida helgon-skulpturer,⁵⁶ kyrkmålningar osv. Dessa kronor sitter runt huvudet

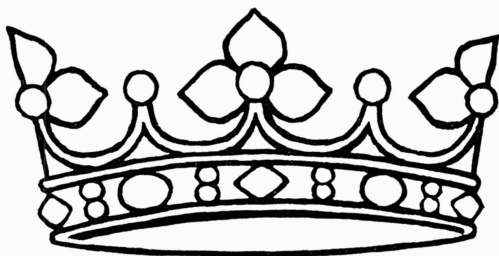

Bild 9. Heraldisk adelskrona.

och är mycket höga och med ytterligt förgrenade kronspetsar. I regel är de starkt vidgade uppåt.

Man frågar sig om det kan ha varit möjligt att bära kronor av t. ex. 1 260 g vikt, då dagens brudar knappast vill bära gamla brudkronor med en vikt av 400 g. Bevisligen har dock kronor av just denna vanliga vikt burits eller ansetts kunna bäras. Över de nyssnämnda 1400-talskronorna i Vadstena finns ett värderingsinstrument upprättat år 1454, där vardera kronan sägs väga ungefär 1 260 g.⁵⁷ Tidigare har nämnts, att dessa kronor, förutom att pryda Mariabilder, även kunde användas vid kröningar. I urkunden beskrives kronorna ingående. Drottning Filippas krona består av »10 stycken i nedersta kransen», vartannat besatt med 16 pärlor, fyra i varje hörn. Man är inte på det klara med tolkningen av ordet »stycke»⁵⁸ här, men det synes mig troligt att därmed avses rektangulära skivor förenade med charnér. Kronan skulle i så fall, liksom kanske de flesta bevarade medeltida europeiska kronor, vara flexibel eller ledad.⁵⁹ Två av de äldsta bevarade svenska brudkronorna har denna konstruktion, Skepparslövskronan från 1597 och brudkronan från Åkers kyrka (Småland) daterad till omkring 1600. Norges äldsta bevarade brudkronor, daterade till tiden före reformationen, är alla sex av den ledade kronotypen.⁶⁰ Sveriges, antagligen näst Erik den heliges, äldsta krona över huvud taget, som ingår i Badebodafyndet⁶¹ (Gotland), bild 8, har ledad kronring. Med sin stora diameter, sina diminutiva kronståndare

och sin höga kronring påminner den nästan mera om ett band än om en krona. Den dateras till 1300-talet. Fast kronring har däremot Visingsökronan och de omtalade helgonkronorna i medeltidskonsten. De medeltida svenska brudkronorna och kronorna var följaktligen av två typer med ledad resp. fast kronring och det var den stela typen, som kom att prägla kommande tiders svenska brudkronor. Vilken av dessa kron typer som är äldst är svårt att avgöra. Källström vill gärna se den stela som en västlig och den flexibla som en östlig form.⁶² Samme författare menar att många av de kronor, som anges med 210 g vikt i konfiskationshandlingarna, har haft Badebodakronans utseende.⁶³

Reformationstidens systematiska konfiskering av kyrkorummets klenoder berövade de svenska kyrkorna flertalet brudkronor men kunde trots detta inte bryta brudkronetraditionen. Däremot tycks den typologiskt ha åstadkommit ett nästan fullständigt brott i själva formtraditionen, ty i den brudkrona, som från 1500-talets slut blir den vanliga, synes ingenting påminna om de medeltida kronorna. Den brudkrona, som nu skapas i så stort antal, får helt och hållet senrenässansens stil, bild 2. Den består av en hel kronring, från vilken omväxlande stora och små kronspetsar uppstiger, de större sammanhållna med en grov ten. Kronan domineras helt av kronspetsarna, som är gjutna i renässansmässig form, avslutade med balusterdockliknande tappar och vanligen fastnitade eller skruvade inuti kronringen. Denna pryds oftast med gjutna ornament och på tenen sitter mellan varje stor kronspets gjutna kerubhuvuden. Brudkronorna är så gott som alltid översållade med dallrande löv eller runda hängen.

1595 skapades i Norden en majestätskrona i ungefär denna form för Kristian IV av Danmark. Det är möjligt att denna krona fått stå modell för de många brudkronor, som tillkom vid samma tid.⁶⁴ En stor del av våra brudkronor är, som nämnts, utförd i denna rena renässansstil. Mästarna kan dock inte sökas i detta tidevarv, ty de flesta kronorna är senare än 1600-talets början. Den påfallande stilretarding det här gäller för senare brudkronor samt formens vanlighet får främst tas till grund för påståendet om massanskaffningarna av brudkronor under senrenässansen.

I den beskrivna brudkronotypen finns det som nämnts inte något samband med de medeltida kronorna. Osbykronan, bild 5, från 1700-talets början utgör med sin ledade kronring, de från plattorna direkt uppstigande kronspetsarna samt avsaknaden av tappar en förbindelselänk mellan den medeltida och den senrenässansmässiga brudkronotypen.

De nästan obligatoriska löven eller hängena på renässanstypen hör visserligen hemma i medeltiden⁶⁵ men utgör enligt min mening ingen förbindande länk med denna tid. Denna dekoration förekommer ofta i folkligt guldsmedsarbete (jfr lappskeidar, broscher osv.) ända in på 1800-talet. Dessa hängen understryker på ett intressant sätt den ovan beskrivna brudkronans karaktär av allmogesmycke.

En kategori brudkronor, som ofta avviker från den gängse formen, är de som skänkts till kyrkan av privatpersoner. Dit hör den tidigare omtalade Stjärnorpskronan, som av grevinnan Dohna skänktes till Stjärnorps kyrka vid hennes giftermål där år 1749.⁶⁶ Höjden 5 cm och materialet bergkristall och silver samt själva formen är helt originellt för brudkronor från denna tid. Stjärnorpskronan var kanske inte heller en ursprunglig brudkrona utan kan från början ha varit en adelskrona. Dess form överensstämmer väl med en heraldisk adelskrona, bild 9. Det uppländska Skepptunas brudkrona, skänkt 1733, men daterad till 1600-talets andra hälft, har en ännu ovanligare form än den från Stjärnorp.⁶⁷ Kronspetsarna är cirkelsegmentformade, konvexa, ej genombrutna samt lutar inåt. Materialet är förgyllt silver och kulörta stenar. Den i Sverige så gott som obligatoriska kronringen saknas, vilket gör ett främmande intryck. Kronans form samt givarinnans, Sigrid Leijonhufvuds, kontakt med Baltikum genom sin make, Gustaf Lodhe från Livland, kan tyda på att arbetet inte är svenskt men kanske slaviskt.

De donerade brudkronorna kom ofta från någon adelsfamilj i församlingen eller i varje fall från någon högreståndsfamilj, »vanligt folk» hade inte råd att skänka en så dyrbar sak. Det är kanske detta, själva proveniensens från högre stånd, som ytterst förklarar de donerade brudkronornas ovanliga form. Detta synes ytterligare

bekräfta påståendet att den »vanliga brudkronan» är en allmoge-produkt.

Även om renässansformen fortfarande bibehålles under 1800-talet — så sent som 1834 tillverkas t. ex. för Forsmarks kyrka en brudkrona i från renässansen nedärvda, traditionella former — börjar man omkring år 1800 frångå denna form. Vissa kronor, företrädesvis från Norrland, t. ex. Undersvik 1801, bild 10, Delsbo 1812 och 1821 och Mo 1848 är utförda i rokokostil. Nämnade kronor följer dock, om än i helgjuten rokoko, renässanskronans uppbyggnad. Sådana genuina rokokoformer kan inte ha kommit till så sent utan en förebild från rokokons tidevarv. Det är möjligt, att Bollnäs' kyrkas brudkrona från 1763 har fått tjäna som förlaga.

Under 1800-talet bryter man ibland radikalt mot även själva uppbyggnaden av den tidigare vedertagna brudkroneformen. V. Vingåkers brudkrona t. ex., från 1817, i originell, något empiremässig stil, är helt självständig gentemot tidigare brudkroneformer. Här är det emellertid viktigt att hålla i minnet kronans mästare, E. A. ZETHELIUS, som var en framstående guldsmed i Stockholm. De renässansmässiga brudkronorna har tillkommit i landsorten, vilket kan ha bidragit till stilretarderingen.⁶⁹

Äldre brudkronor i ärkestiftet år 1961

Genom den till alla pastorsämbeten inom stiftet utsända frågelistan har förekomsten av brudkronor inom ärkestiftet kunnat kartläggas, karta 1. Det undersökta området omfattar landskapen Uppland, Gästrikland och Hälsingland. Genomgång av arkivmaterial som kyrkböcker, inventarieförteckningar och visitationsprotokoll skulle ha varit givande för en lokal undersökning, men detta har inte kunnat genomföras för stiftets närmare 300 kyrkor. Den lokala undersökningen har gjorts på detta relativt stora område för att kunna ge något så när »talande» kartbilder.

Kartan, bild 11 visar att 1700-talskronorna är i majoritet bland bevarade, gamla brudkronor. De har en tämligen jämn spridning över stiftet från Bjuråker i norr till Skå socken på Svartsjölandet i Mälaren, både inne i landet och längs kusten. De är inte särskilt

Bild 10. Brudkrona av förgyllt silver, Undersviks kyrka, Hälsingland. »Om-gjord» av LARS LUNDSTRÖM i Söderhamn 1801. Kronan är utförd i ren rokoko-stil men följer renässanstypens uppbyggnad, jfr bild 2. Nedre diam. 12 cm, höjd 11,5 cm. Foto NM.

koncentrerade kring stiftscentrum Uppsala. Anmärkningsvärt är hur ofta 1700-talskronorna förekommer i sammanhängande områden. Samma sak gäller, om än i mindre utsträckning, 1800-talets brudkronor. Sådana fördelar sig tämligen jämnt över stiftet, dock är de ganska fåtaliga i kustsocknarna (se även kartan, bild 12 med redovisning av från olika sekel genom omarbetning, stöld, försäljning osv. försvunna brudkronor). Av 1600-talets brudkronor finns inte många kvar, och det lilla antalet är, med undantag för nordvästra delen av stiftet, rätt jämnt fördelat. Jag har tidigare konstaterat, att brudkronor bör ha förekommit i stort antal under detta sekel, särskilt vid dess början. Varför då i så fall ett så mar-kant försvinnande av 1600-talskronor?

Brudkronan var under 1600- och 1700-talen såsom »ceremonired-

skap» och allmogesmycke antagligen tämligen oberörd av modets växlingar. I ett avseende tycks dock modesmaken ha påverkat brudkronans utformning under denna tid, nämligen i fråga om diametern. Enligt Nylén förminskas brudkronornas diametrar under 1600-talets slut och 1700-talet, dock utan förändring av typen. Växlingen i modet utnyttjades i ett flertal fall av ekonomiska sockenmän på så sätt, att en stor 1600-talskrona gjordes om till två mindre.⁷⁰ Detta skedde exempelvis i Harbo, där man år 1687 beslöt att till guldsmeden CLAES REYMAN i Uppsala skicka den år 1653 anskaffade brudkronan för att därav göra två mindre. En av dem finns fortfarande kvar, den andra omgjordes ännu en gång av Uppsalameden ANDERS HELLMAN till två identiskt lika kronor.⁷¹ Det är för övrigt inte ovanligt att en kyrka har två exakt likadana brudkronor. Minskningen av diametrarna och omarbetningen av brudkronorna, vilken tycks ha varit ganska vanlig, kan möjligen förklara försvinnandet av 1600-talskronorna.

Genomsnittsdiametern är i ärkestiftet för 1600-talskronorna 11 cm, för 1700-talskronorna 11,3 cm och för 1800-talskronorna 10,6 cm. Vid en jämförelse mellan Upplands och de norrländska landskapens 1800-talskronor, 21 st. i vardera området, visar det sig att den genomsnittliga diametern i södra ärkestiftet är 9,5 cm och i det norra 11,7 cm. Mera undantagsvis förekommer brudkronor med mycket stora diametrar, t. ex. Singö kyrkas från 1776 med 15,5 cm, Harmångers (Gästrikland) från 1786 med 15 cm och Delsbo (Hälsingland) kyrkas krona från 1821 med diametern 16,6 cm, den största av de gamla brudkronorna i ärkestiftet. Beträffande kronornas diametrar se diagram, bild 13.

Kartan, bild 11 visar, att sydöstra delen av ärkestiftet, dvs. Stockholms skärgård med fastlandet innanför, är i påfallande avsaknad av gamla brudkronor. På kartan, bild 12 noteras inte heller några försvunna kronor i detta område. Sockenkyrkorna är här lika gamla som i det övriga Uppland.

Den näringsgeografiska strukturen i stiftet har inte undersökts men frånvaron av gamla brudkronor i sydöstra ärkestiftet, numera tillhörande Stockholms stift, kan möjligen tyda på att församlingarna här varit särskilt fattiga. Brudkronorna inköptes ofta

genom insamling av sockenmedel eller skänktes från någon herrgård eller något slott i trakten.

De brudkronor och kronor, som fanns i socknarna före reformationen, redovisas på kartan, bild 12. Det är kronor, som nämnts i förteckningar över Gustav Vasas konfiskationer; dessa visar en tydlig koncentration till Uppland. Detta behöver dock inte betyda, att brudkroneseden varit mera utbredd här än annorstädes. Uppland har nämligen blivit tämligen väl inventerat vid konfiskationen, då kungen själv här var med.⁷² Trots allt är det så många kronor som noterats i Uppland att man åtminstone för detta landskaps del kan anse att brudkroneseden under 1500-talets början var väl utbredd.

De uppländska förreformatoriska kronorna har ganska blygsamma vikter, från 210 till 1 076 g, i jämförelse med de östgötska kronorna, som ofta väger 1 200 till 2 000 g. Även de västmanländska kronorna är tyngre och den tyngsta konfiskerade kronan över huvud taget noteras i detta landskap. Det är kronan från Munktorp med en vikt av 2 940 g.

Användningen av brudkronor i ärkestiftet

Uppgifter om bruket av de gamla brudkronorna har endast till ringa del framkommit ur frågelistsvaren. För modern tid har emellertid seden kunnat utrönas, varvid det visade sig, att församlingarnas såväl yngre som äldre kronor användes i mycket liten utsträckning. Under 1961 bars kyrkornas kronor vid endast 10 procent av vigslarna. Landsmålsarkivet i Uppsala har däremot lämnat vissa, om än ej så talrika, uppgifter av intresse. De flesta uppteckningarna där gjordes omkring 1930, och då det i regel är äldre personer, som berättat sina minnen, får uppgifterna gälla 1800-talets andra hälft mot sekelskiftet. Uppteckningarna är inte många men tillräckliga för jämförelser mellan landskapen:

12 uppteckningar från Hälsingland

10 uppteckningar från Uppland

2 uppteckningar från Gästrikland

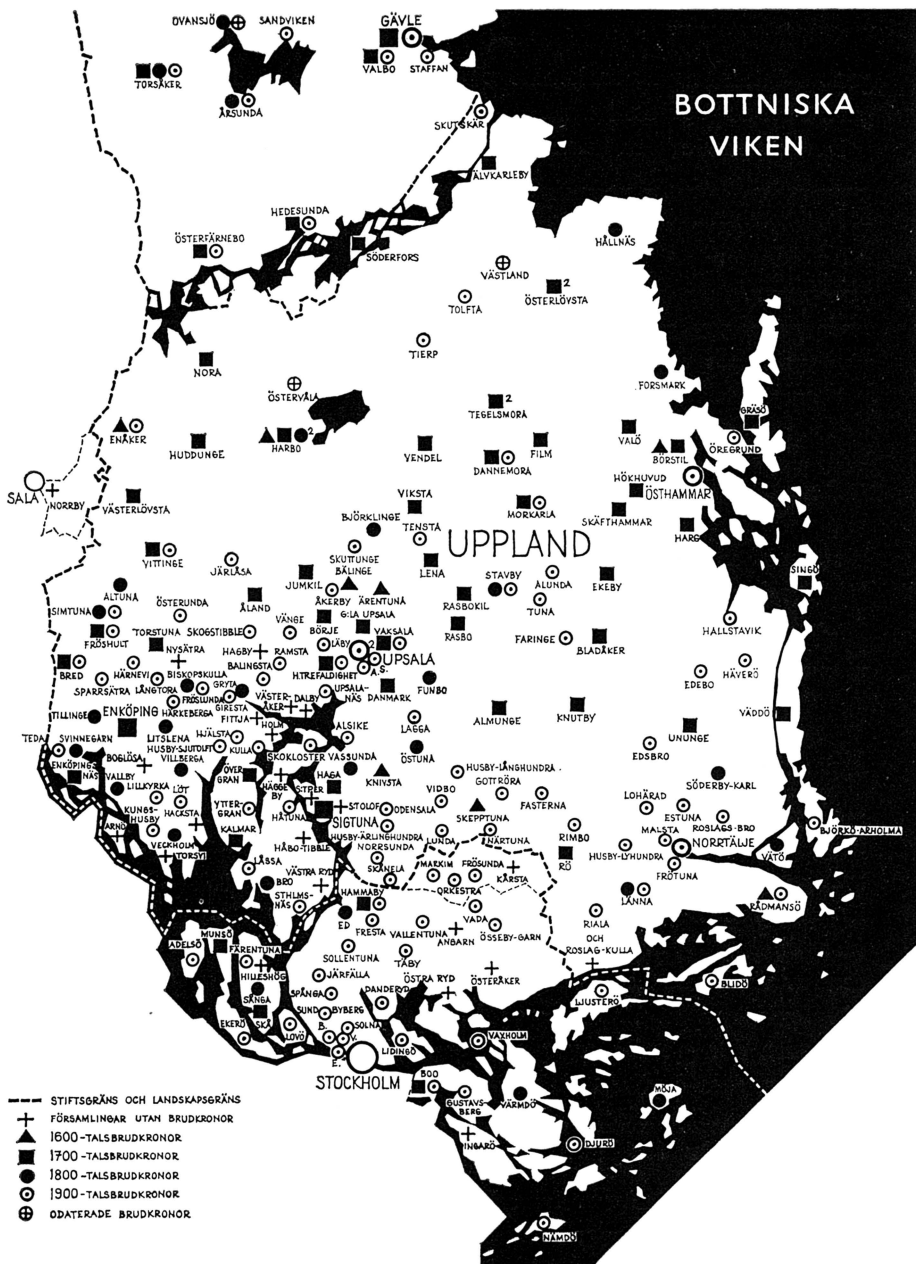
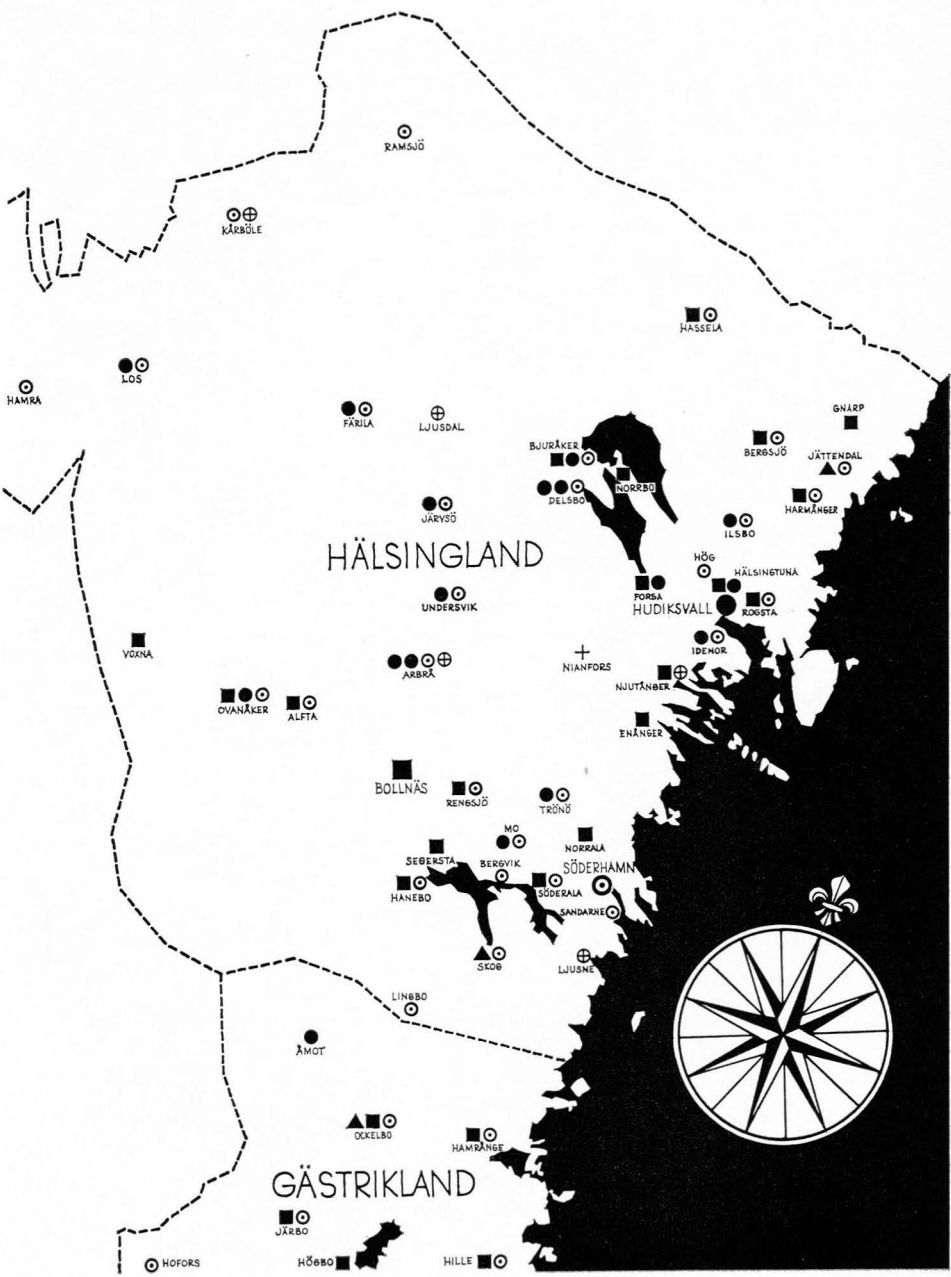

Bild 11. Karta över brudkronor i ärkestiftets kyrkor 1961.

HÄLSINGLAND

GÄSTRIKLAND

- RAMSJÖ
- KÄRABÖLE
- HAMRA
- LOS
- FARLA
- LJUSDAL
- HASSELA
- GNARP
- BJURÅKER
- NORRBO
- BERBSJÖ
- JÄTTENDAL
- DELBSÖ
- JÄRYSDAL
- HÄLSINGTUNA
- ILSBO
- HARMÄNGER
- HÖG
- FORSA
- HUDIKSVALL
- KOSSTA
- UNDERSVIK
- FORSA
- IDENOR
- NIANFORS
- NIUTÄNÖR
- ENÅNGER
- AKRÅ
- VOXNA
- OVANÅKER
- ALFTA
- BOLLNÄS
- KENGSJÖ
- TRÖNÖ
- MC
- NORRALA
- SEDERSTA
- BERGVIK
- SÖDERHAMN
- HANEBO
- SÖDERALA
- SANDARNE
- SKÖP
- LJUSNE
- LINDBO
- ÄMOT
- OCKELBO
- HÄMRÄNDE
- HÖRFOVS
- HÖRBO
- HILLE

Gamla brudkroneseder har hållit sig kvar länge i ärkestiftet, ty notiser om brudfrämman förekommer i alla landskapen.⁷³ Detta att brudfrämmeinstitutionen fanns kvar synes mig göra sannolikt att också bruddräkten med alla sina, ibland upp till 60 olika delar,⁷⁴ fortfarande användes. För användningen av den komplicerade allmogebruuddräkten⁷⁵ fordrades brudfrämmans kunnighet för att allt skulle komma på rätt plats. Så länge brudfrämman fungerar och finns kvar, lever antagligen också den gamla bruddräkt- och brudkroneseden.

I enlighet med vad ovan sagts var även renhetskravet aktuellt i ärkestiftet under 1800-talets andra hälft.⁷⁶ Sex av fjorton sagesmän i Hälsingland intygar detta, medan endast en av tio sagesmän berättar därom i Uppland. De två enda sagesmännen i Gästrikland nämner kyskhetskravet.⁷⁷ Trots materialets litenhet synes detta visa, att det gamla kravet för brudkronans användning segast höll sig kvar i norra delen av stiftet. I två hälsingesocknar, Arbrå och Hanebo, förekommer t. o. m. att böter erläggs för orättmätig användning av brudkronan. I Arbrå är böterna fem kr.⁷⁸

Brudkronorna, i regel av förgyllt silver, kallas vanligen »gullkronan» av sagesmännen. Därmed menas en brudkrona med karaktär av renhetssymbol. Det förekommer nämligen så sent som under 1800-talets andra hälft särskilda kronor för kränkta brudar. Sådan brudkrona kunde ha särskild benämning, i Bjuråker t. ex. kallas den »horkronan». Den var enklare än »gullkronan», mindre och gjord av bladmässing.⁷⁹ De folkliga uttrycken är mycket direkta i detta sammanhang, och en sagesman i Älvkarleby säger: »Krona hade brudarna om de inte hade krona i magen.»⁸⁰ Från Arbrå berättas att okyska brudar fick ha »lappkrona», som var större än »gullkronan», av ståltråd och full med »blommor och grant».⁸¹ Dylig brudkrona finns tydligen fortfarande kvar i Arbrå kyrka, ty kyrkoherden meddelar i sitt svar på frågelistan, att en av kyrkans fyra brudkronor kallas »lappkronan». Uppgifter om dess ursprung och ålder saknas, materialet är »järntråd och tenn» och måtten: diameter 10,7 cm och höjd 9 cm. Med hänvisning till namnet antar kyrkoherden, att denna brudkrona skulle ha använts av på platsen tidigare bosatt lappbefolkning. Även om lappar varit bo-

satta så långt söderut som i mellersta Hälsingland, synes mig ord-sammansättningen med »lapp» i detta fall kunna tolkas på annat sätt. Ord sammansatta med lapp har ofta en förklenande betydelse, allra helst i de trakter, där man kommit i kontakt med samer, som t. ex. tiggarlapp, lappskott osv. Två sagesmän i Arbrå intygar dessutom,⁸² att icke-jungfrubrudar där fått bära sämre krona, av den ene sagesmannen benämnd »lappkrona». Följaktligen kan inget tvivel föreligga om hur den av kyrkoherden omtalade »lappkronan» använts.

Inte långt från Arbrå ligger Kårböle, där man har en mycket ovanlig brudkrona. Den är tämligen stor med diameter 12,5/13,5 cm och höjd 14,5 cm. Materialet är bronserad kopparplåt, kronspetsarna är utformade som starkt stiliserade liljor. Många små hål visar spår efter hängande löv. Kyrkoherden har haft godheten höra sig för om brudkronan hos de äldsta församlingsborna »men ingen, inte ens 95-åringen Redenius har sett kronan användas». Med det mycket enkla materialet och likaså utförandet som grund kan denna brudkrona anses ha haft samma användning som »lappkronan» i Arbrå.

Av bouppteckningarna på Landsmålsarkivet i Uppsala (ULMA) framgår att fortfarande vid 1800-talets slut används kransar för både ren och oren brud såsom ovan beskrivits för 1600- och 1700-talen. Enbart krans, ofta av myrten, bäres av okyska brudar⁸³ och i Bjuråker⁸⁴ kan i senare tid den omtalade »horkronan» utbytas mot en myrtenkrans. Dylik krans för icke-jungfrubrudar kunde ha några blommor inflätade och kallas ibland för »grönkronan».⁸⁵ Alla uppgifter om sådan krans för okyska brudar kommer från Hälsingland.

I sex uppteckningar⁸⁶ från alla tre landskapen i ärkestiftet omtalas »guldkrona» med blad- och blomsterkrans som den vanliga huvudprydnaden för kronbruden,⁸⁷ följaktligen en fortsättning av 1700-talets tradition. Kransens material är inte längre metall, stenar och tyg utan riktiga eller konstgjorda blommor och blad. En meddelare från Arbrå skildrar livfullt en kronbrud med krona och krans: »... stor gullkrona mitt på hugge å ikring krona satt de roser å gröna bla, konstgjorda. Hela hugge som en matta då.»

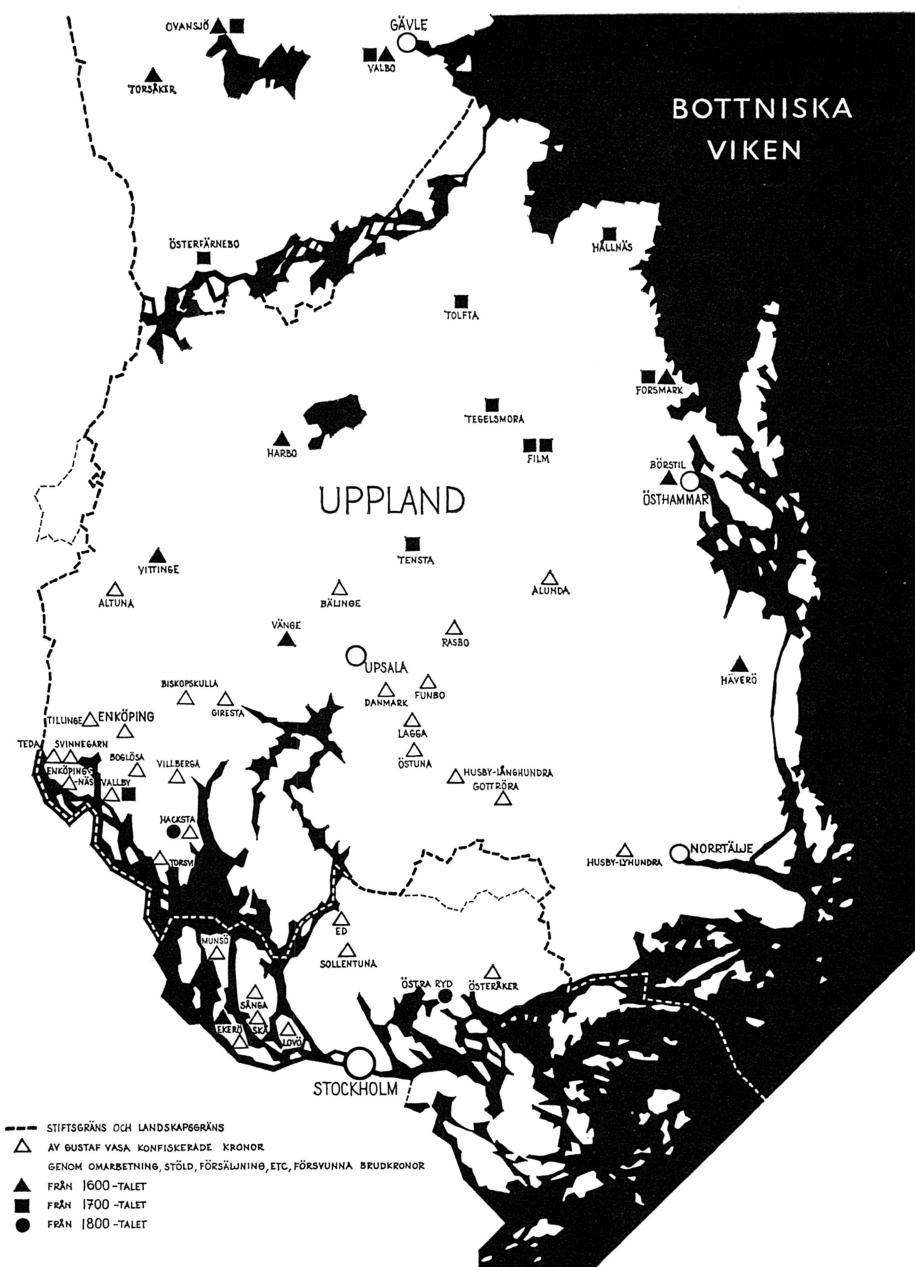

Bild 12. Karta utvisande de brudkronor och kronor, som avlägsnats ur ärkestiftets kyrkor.

KÄRBÖLE

FÄRJA

JÄRVÖG

HÄLSINGLAND

ARBRÅ

VÖXNA

HUDIKSVALL

HÄRMÄNGER

BOLLNÄS

TRÖNG

ENÄNGER

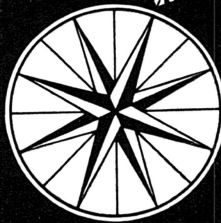
MO

SÖDERHAMN

ÖCKELBO

HÄMRÄNGE

GÄSTRIKLAND

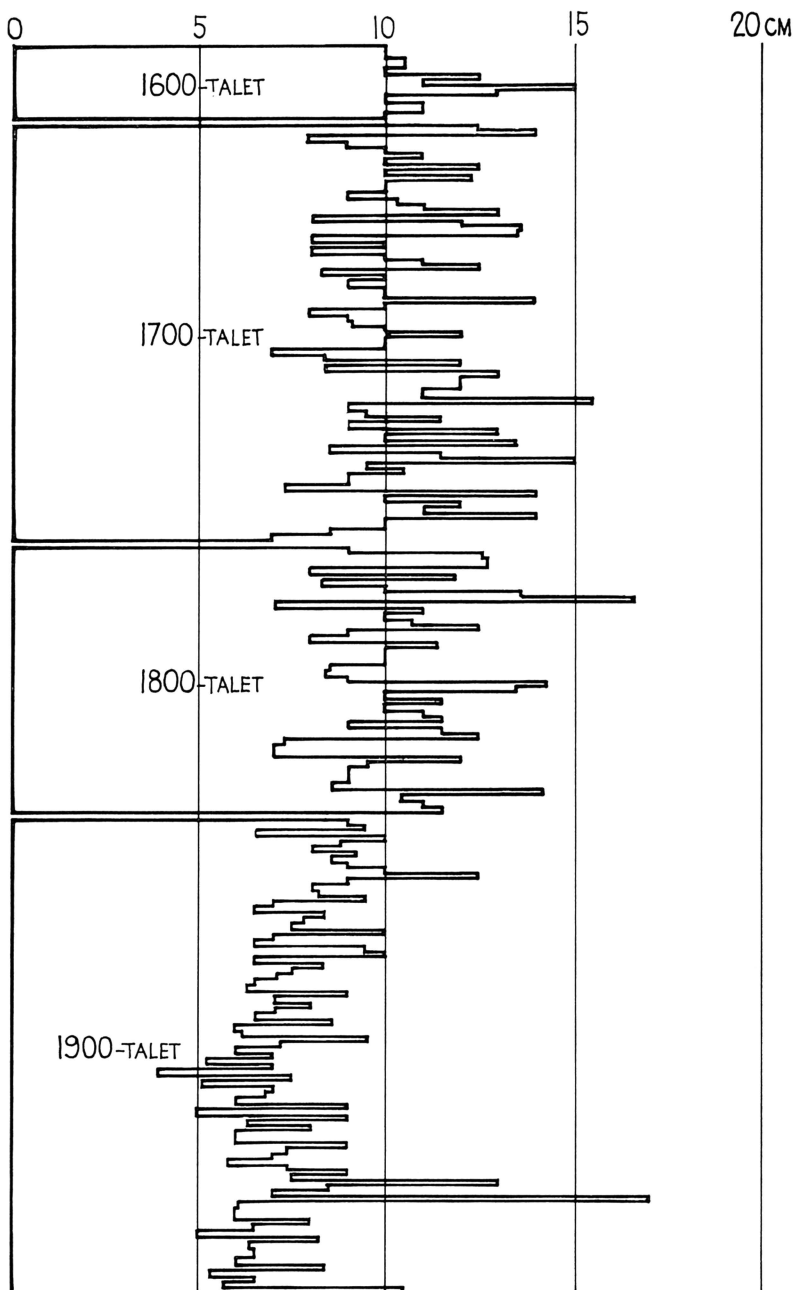

Bild 13. Brudkronornas nedre diametrar uppställda i kronologisk ordning.

Mera poetiskt beskriver Esaias Tegnér i *Kronbruden*⁸⁸ en dylik nordisk jungfrubrud med krona och krans.

»Öfverst en krona af silfver förgylld, med skimrande stenar, kanske af slipadt glas, men de blixtrade som diamanter. Och med sin grönskande prakt kröp gladt i lockarnas skymning lingonriset omkring, det är myrthenkransen i Norden.»

NOTER

¹ HERNMARCK, C., *Barocken*, i *Svenskt silversmide 1520–1850*, I, Stockholm 1940–41, s. 172.

² Ärkestiftet har studerats endast i den mindre omfattning det fick efter tillkomsten av Härnösands stift 1640, dvs. Hälsingland, Gästrikland och Uppland, samt före avskiljandet av fyra kontrakt till Stockholms stift 1942 (Roslags västra, Roslags östra, Svartsjö och Värmdö kontrakt).

³ KÄLLSTRÖM, O., *Renässansen*, *Svenskt silversmide*, del I, Stockholm 1941, s. 88.

⁴ KÄLLSTRÖM, O., *Rådmansö kyrkas silversmycken*, *Årsboken Uppland* 1948, s. 18.

⁵ NYLÉN, A.-M., *Brudsmücken*; i *Smycken i svensk ägo*, Stockholm 1952, s. 162.

⁶ NYLÉN, A.-M., a. a., 1952, s. 162.

⁷ NYLÉN, A.-M., a. a., 1952, s. 166.

⁸ NYLÉN, A.-M., a. a., 1952, s. 166.

⁹ HOLMBÄCK, Å., och WESSÉN, E., *Svenska landskapslagar*, 2. serien, Dalalagen och Västmannalagen, Uppsala 1936, s. 6, 15. 3. serien, Södermannalagen och Hälsingelagen, Uppsala 1940, s. 21, 269.

¹⁰ NYLÉN, A.-M., *Varför klär vi oss*. *Kring dräktens roll för och nu*, Uppsala 1962, s. 126.

¹¹ NYLÉN, A.-M., *Älgåskronan*; i *Varbergs museums årsbok 1950*, Varberg 1950. — SÖDERLIND, N., *Svenska prästerskapet och folkliga bröllopseder under 1600-talet*; i *Kyrkohistorisk årsskrift*, årg. 51, Uppsala 1952, s. 17.

¹² JOHANSSON, K. H., *Svensk sockensjälstyrelse 1686–1862*, Lund 1937, s. 301 ff.

¹³ KÄLLSTRÖM, O., *Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustaf Vasas konfiskationer*, Uppsala 1939, ss. 24, 38, 54.

¹⁴ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1939, ss. 151–325.

¹⁵ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1948, s. 17.

¹⁶ Ibland blev församlingen ersatt med en sämre krona från någon annan kyrka. KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1939, s. 127 f.

¹⁷ NYLÉN, A.-M., *Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker*, *Nordiska Museets Handlingar* 27: 27, Stockholm 1947, s. 180.

¹⁸ WALLENSTEEN, J. P., *Ett bondbrolopp i Danderyds socken i Uppland 1786*; i *Meddelanden från Nordiska Museet* 1898, s. 49–58.

¹⁹ HOLMBÄCK, Å., och WESSÉN, E., a. a., 1936, s. 78.

²⁰ OLAUS MAGNUS, *Historia om de nordiska folken*, del I–V, utg. av Micha-

elsgillet, Uppsala & Stockholm 1909–1951, del III, Uppsala & Stockholm 1916, s. 10.

²¹ WALLENSTEEN, J. P., a. a., 1898, s. 49 ff.

²² KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1948, s. 16.

²³ Förf. har genom den av intendenterna Anna-Maja Nylén och Kersti Holmqvist på Nordiska museet anordnade brudkroneställningen 1961–62 gjorts uppmärksam på detta.

²⁴ LUNDÉN, T., *Den heliga Birgittas himmelska uppenbarelser*, bd I, Malmö 1957, s. 84.

²⁵ BRAMM, O., *Deutsche Brautkränze und Brautkronen, Ein Beitrag zu ihrer Typologie und Symbolik ihres Schmuckes*, s. 163–185; i *Jahrbuch für historische Volkskunde*, III/IV. Band, Berlin 1934, s. 165 ff.

²⁶ SVENSSON, S., *Traditioner i nordisk bondekläder*; i *Nordisk kultur* 15: B, *Dräkt*, Stockholm 1941, s. 151.

²⁷ Den medeltida brudkransen från Vansö kyrka är här en god illustration. STOLT, B., *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*, Stockholm 1964, fig. 20.

²⁸ SÖDERLIND, N., a. a., 1952, s. 1–41.

²⁹ NYLÉN, A.-M., a. a., 1947, s. 176.

³⁰ ULMA nr: 4962, s. 3 f. (Segersta, Hls); 7783, s. 34 (Bjuråker, Hls); 2287; 1, s. 39 (Hanebo, Hls); 2284: 7, s. 20 f. och 8089, s. 22 (Arbrå, Hls); 8227, s. 4 (Gnarps, Hls); 7282, s. 65 (Älvkarleby, Upl); 3554: 8, s. 3 (Österfärnebo, Gst); 10407, s. 8 (Ovansjö, Gst).

³¹ Kronobrott = kyrkans vanligen förgyllda brudkrona av silver används av oren brud. Vedertagen term i beslut och statuter under 1600-talet och framåt.

³² SÖDERLIND, N., a. a., 1952, är här mycket upplysande.

³³ SVENSSON, S., *Jungfrukrans och hustruduk*; i *Svenska Kulturbilder*, bd 1, del II, Stockholm 1929, s. 287, 289.

³⁴ SVENSSON, S., *Skånes folkdräkter, En dräkthistorisk undersökning 1500–1900*, *Nordiska Muscets Handlingar*, 3, Stockholm 1935, s. 159 ff.

³⁵ BRAMM, O., a. a., 1934, s. 170.

³⁶ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1939, s. 122.

³⁷ GRIEG, S., *Brudekronens opprinnelse i Folkeliv og kulturlevn*; i *Studier tilegnet Kai Uldall* 14. september 1960, Odense 1960, s. 226 f.

³⁸ AF UGLAS, C., *Kyrkligt guld- och silversmide*; *Statens historiska museums samlingar*, 2, Stockholm 1933, s. 48.

³⁹ NYLÉN, A.-M., a. a., 1962, s. 127.

⁴⁰ GREVENOR, H., *En gruppe norske brudekroner av sølv*; i *Guldsmedkunst* nr 12, Oslo 1924.

⁴¹ CARLSSON, G., *De båda guldkronorna i Vadstena kloster*; i *Fornvännen*, årg. 51, Stockholm 1956, s. 95.

⁴² BRAMM, O., a. a., 1934, s. 170 f.

⁴³ BRAMM, O., a. a., 1934, pl. 31, fig. 12.

⁴⁴ NYLÉN, A.-M., a. a., 1947, s. 179.

⁴⁵ NYLÉN, A.-M., a. a., 1952, fig. 175.

⁴⁶ KÄLLSTRÖM, O., *Medeltidens ansikte*, Stockholm 1945, fig. 68.

⁴⁷ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1939, s. 283.

⁴⁸ SÖDERLIND, N., a. a., 1952, ss. 1–52.

⁴⁹ SVENSSON, S., a. a., 1935, s. 163.

⁵⁰ NYLÉN, A.-M., a. a., 1952, s. 168.

⁵¹ Innehållet i detta kapitel har, där intet annat anges, hämtats ur SÖDERLIND, N., a. a., 1952, ss. 1–52.

⁵² LUNDSTRÖM, H., *Biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar för Westerås stift*, Uppsala 1900, s. 9.

⁵³ Brudsäta = kvinna, gärna präst- eller herrgårdsfru, som klädde bruden och ibland höll vissa delar av brudskruden, kallas även brudfrämman, brudframma.

⁵⁴ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1948, fig. 4.

⁵⁵ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1939, s. 125 f.

⁵⁶ LINDBLÖM, A., Svensk konst från stenåldern till rymdåldern, Stockholm 1960, bild 89.

⁷⁵ CARLSSON, G., a. a., 1956, s. 99 f.

⁵⁸ NYROP, C., Nogle kroner og kroneformer, København 1890, s. 6 f.

⁵⁹ Karl den stores krona fr. omkr. år 950 (NYROP, C., a. a., 1890, s. 2 f.), Konstantin Monomachos' krona fr. 1000-talet (KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1948, s. 15), relikkrona, som 1205 kom i Filip den frommes av Namur ägo, votiv skänkt till dominikanerna i Liège före 1270 (EVANS, J., A History of Jewellery 1100-1870, London 1953, s. 47 f. och pl. 7 a, 7 b) m. fl. är ledade, de här uppräknade med det vanliga antalet åtta plattor.

⁶⁰ GREVENOR, H., a. a., 1924.

⁶¹ HILDEBRAND, H., Badebodafyndet; i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitetens Akademiens Månadsblad, årg. 70, 1888, Stockholm 1888-90, s. 1 f. Se även KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1948, bild 3.

⁶² KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1948, s. 10 f.

⁶³ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1939, s. 125.

⁶⁴ KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1948, s. 15 f.

⁶⁵ Uppgift av doc. PHEBE FJELLSTRÖM, Uppsala.

⁶⁶ NYLÉN, A.-M., a. a., 1952, s. 137, 142.

⁶⁷ Sveriges Kyrkor, Uppland, bd 4, Stockholm 1960, s. 243, fig. 211.

⁶⁸ Upplands kyrkor, band II, Uppsala 1949, s. 13 f.

⁶⁹ HERNMARCK, C., a. a., 1940, s. 172.

⁷⁰ NYLÉN, A.-M., a. a., 1952, s. 164 f.

⁷¹ WILCKE-LINDQVIST, I., Harbo kyrka, Upplands kyrkor, 58, Uppsala 1953, s. 11.

⁷² KÄLLSTRÖM, O., a. a., 1939, s. 64.

⁷³ ULMA nr: 1390: 12, s. 5 (Skog, Hls); 4962, s. 3 f. (Segersta, Hls); 7782, s. 34 (Bjuråker, Hls); 2671: 4, s. 5 (Rengsjö, Hls); 2887: 1, s. 36 (Hanebo, Hls); 303: 885, s. 1 (Veckholm, Upl); 303: 170: b, s. 14 (Gräsö, Upl); 18911, s. 1 f., 6 (Almunge, Upl); 3454: 8, s. 3 (Österfärnebo, Gst).

⁷⁴ ERIXON, S., Hos en brudkläderska, Ett reseminne; i Svenska Kulturbilder, bd 1, del 1, Stockholm 1929, s. 144.

⁷⁵ Bild av dyl. fr. Delsbo: ULMA nr 17559, s. 7.

⁷⁶ Renhetskrav för användning av brudkrona har undersökts i ärkestiftet för år 1961. Tre församlingar visade sig ha behållit vissa renhetskrav, i samtliga fallen gäller det kronor från 1900-talet.

⁷⁷ ULMA nr: 4962, s. 3 f. (Segersta, Hls); 7782, s. 34 och 3261: 1, s. 15 (Bjuråker, Hls); 2887: 1, s. 39 (Hanebo, Hls); 2284: 7, s. 20 f. och 8089, 22 (Arbrå, Hls); 2159: 10, s. 1 (Norråla, Hls); 8227, s. 4 (Gnarp, Hls); 7282, s. 6 (Älvkarleby, Upl); 3454: 8, s. 3 (Österfärnebo, Gst); 10407, s. 8 (Ovansjö, Gst).

⁷⁸ ULMA nr: 2887: 1, s. 35 (Hanebo, Hls); 8089, s. 22 (Arbrå, Hls).

⁷⁹ ULMA nr: 7782, s. 34.

⁸⁰ ULMA nr: 7282, s. 65.

⁸¹ ULMA nr: 8089, s. 22.

⁸² ULMA nr: 2284: 7, s. 20 f. och 8089, s. 22.

⁸³ ULMA nr: 4962, s. 3 f. (Segersta, Hls); 7782, s. 34 och 3261: 1, s. 15 (Bjuråker, Hls); 8227, s. 4 (Gnarp, Hls).

⁸⁴ ULMA nr: 7782, s. 34 (Bjuråker, Hls).

⁸⁵ ULMA nr: 8227, s. 4 (Gnarp, Hls).

⁸⁶ ULMA nr: 7782, s. 34 (Bjuråker, Hls); 2887: 1, s. 36 (Hanebo, Hls); 2284: 7, s. 22 (Arbrå, Hls); 10407, s. 8 (Ovansjö, Gst).

⁸⁷ = kysk brud.

⁸⁸ TEGNÉR, E., Kronbruden, I, Vigseln; i Samlade skrifter, nionde delen 1840-46, Stockholm 1925, s. 141.